

ד. 1) מה הוא מנין החצוצורת לכתחילה ובדיעבד (גמ' ותוס'), ומנין? ולמה שימשו החצוצורת (תוס' לעיל)? ומה הוא מנין הכנורות והצלצל, ומה הטעם במנין זה? 2) מה הוא מנין הלויים המשוררים, ומה הטעם במנין זה? ומי הם צערי או סועדי הלויים, ומה היה תפקידם, והיכן היו עומדים, ומדוע נקראו בשם זה? 3) לאיזה עבודות לוי קטן פסול, ולאיזה עבודות הוא כשר, ומנין (גמ' ותוס')? 4) מה פירושו של הפסוק "הודו לה' בכנור בנבל עשור זמרו לו שירו לו שיר חדש", ולאימתי יאמר שיר זה, ומנין?

ה. 1) מה הוא האופן בו נקטה המשנה את הדין ד"יש בערכין להקל ולהחמיר", ומדוע נקטה דווקא באופן זה? 2) מה הוא האופן בו נקטה המשנה את הדין ד"יש בשדה אחוזה להקל ולהחמיר", והאם אפשר להוכיח מסוגיין אי דין זה נוהג אף בחוץ לארץ, ומדוע (תוס')? 3) המקדיש שדה אחוזה עם אילנות, כיצד פודן, ומדוע? 4) המוכר או מקדיש אילנות, האם אף מכר או הקדיש את הקרקע (פרט: גמ' ותוס')?

ו. 1) הקונה שדה מאביו ולבסוף ירשה, האם יש לה דין שדה אחוזה, ומנין? וכיצד הדין היבא דירשה רק לאחר שהקדישה? והאם אפשר להוכיח מדינה לדין מקדיש אילנות ולאחריהם הקדיש הקרקע, ומדוע? 2) הקדיש או מכר טרשין, כיצד דין פדיונם ודין יציאתן ביובל ומדוע? 3) הקדיש או מכר אילנות, כיצד דין פדיונם ודין יציאתן ביובל (פרט), ומדוע? 4) האם בשדה מקנה נמי דינה בחמישים שקל לזרע חומר שעורים, ומנין? ומה דינה לענין הוספת חומש היבא דנפרו על ידי הבעלים, ומדוע (גמ' ותוס')?

ז. 1) איזה תשלום אינו נכלל בקנס של אונס ומפתה, וכיצד ביארו רב זעירא אביו ורבא בטעם הדבר (באר היטב)? 2) מה הוכיחו מגזר דינם של דור המדבר ומעונשם של המרגלים? ומנין דעל הא נענשו? 3) מה הם הנסיונות שניסו אבותינו במדבר? 4) כיצד עברו בני ישראל את ים סוף? ומה ההכרחים לבאר הכי?

ח. 1) כיצד הגדירו בסוגיין את חומרת העוון דלשון הרע? ואלו עונשין אמרו דראוי להמספר לשון הרע, ומנלן? 2) האם יש תקנה למספרי לשון הרע או להשמר מלשון הרע, ומנלן? 3) מה הוא "לשון תליתאי קטיל תליתאי", ומדוע נקרא הכי (רש"י ותוס')? 4) מה ביאורו של המקרא "מות וחיים ביד הלשון", ומה ההכרח לבאר הכי? 5) "איכא נורא בי פלניא" האם חשיב לשון הרע (פרט), ומדוע?

ט. 1) מה הוא אופן ההיתר ד"אפי תלתא" ו"כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה", ומדוע הותר? 2) האם מותר לאדם לספר בטובתו של חבירו, ומדוע? 3) מי צריך כפרה כשיש מספרי לשון הרע וכשיש שופכי דמים, ומה כפרתן (גמ' רש"י ותוס')? 4) כיצד כפרתן של גסי הרוח? ומה מכפר על הרחור הלב, ומדוע?

י. 1) עד היכן מגיע חובת תוכחה, ומנלן? ובאיזה אופן אין להוכיח? ומה היא "תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה", ואיזה אופן של ענוה שלא לשמה הביאו בסוגיין (רש"י ותוס')? וכיצד הכריעו בדינה, ומדוע? 2) מדוע לא ישנה אדם מאכסניא שלו? והאם בכל אכסניא איירי? ועד מתי נאמר חיוב זה? 3) האם אדם יכול לשנות מאומנות בית אמו, ומנלן? 4) מה חשיב "יסורים" ולמאי נפקא מינה?

יא. 1) על אלו מלכים נאמר "בראשית", ומדוע? 2) "כיצד עני שהעריך את העשיר ועשיר שהעריך את העני", באיזה אופן איירי מתניתין (תוס')? ומה דינו של המעריך, ומדוע (גמ' ותוס')? 3) העשיר שאמר על מצורע עני "קרבנו עלי", איזה קרבן מוטל עליו להביא, ומדוע (פרט)? וכיצד הדין היבא דהנודר נמי עני, ומדוע? 4) העני שאמר על מצורע עשיר "קרבנו עלי", איזה קרבן מוטל עליו להביא, ומדוע? ומה הוי אמינא בלאו האי ילפותא, ומדוע (רש"י ותוס')?

יב. 1) המעריך שהיה עני והתעשר או עשיר ונהיה עני, או עני עשיר ועני, כיצד ישלם את חיובו, ומדוע? 2) מצורע שהיה עני והתעשר, מה דינו בחיוב קרבנותיו, ומדוע? והאם סותר הוא לדרשות שנאמרו במעריך, ומדוע? 3) מה ילפינן מדכתיב גבי עדות "והוא עד"? ואמאי לא ילפינן מינה כי היכי דילפו גבי מעריך?"

יג. 1) עני שאביו גוסס והולך להורישו ממוון רב, כיצד יש לדונו גבי ערכין וגבי קרבנות מצורע, ומדוע (רש"י ותוס'?) 2) עני שיש לו ספינה מוחכרת, כיצד יש לדונו לענין ערכין וקרבנות מצורע, ומדוע? 3) המעריך ילד ובשעה שבא לקיים חיובו כבר אינו ילד, כמה עליו ליתן, ומדוע? וכיצד הדין בכהאי גוונא במחוייב עצמו בדמיו, ומדוע (רש"י ותוס'?) וכיצד שמים דמי מרגלית היכא דחייב עצמו בדמי המרגלית, ומדוע? 4) כיצד יש לדון את שנת החמש והעשרים והששים עצמה, ומנלן? והאם יש לדון בו משום "עד ועד בכלל", ומדוע?

יד. 1) מה כוונת התורה באומרה גבי איסור חמץ "מיום הראשון עד יום השביעי", ומנין דלזה כוונת התורה? 2) מה נכלל בכלל "לכל מראה עיני הכהן", ומדוע (רש"י ותוס'?) 3) מאי חשיב "כבש בן שנתו" ומנין? והאם אפשר ללמוד דין זה מסברא, ומדוע (תוס'?) 4) כיצד מחשבים שנים לערכין? ומנלן (תוס'?) 5) מי שוה יותר בזקנותו: איש או אישה, מנין, ומדוע?

בהצלחה!

תשובות למבחן ערכין יב יח

א. (1) בקרבן יחיד, וודאי דאין הנסכים טעונים שירה. אבל בקרבן ציבור היכא דבאו ביום ולא בלילה נדאילו בלילה פשיטא דאין אומרים שירה דהא הוקשה לכפרה, איבעיא לן האם טעונים הם שירה, או דלמא בעינן אכילה ושתיה בהדי שירה, ואין מביאים אלא על נסכים שבאו בזמן הקרבן. ולא איפשיט לן האי איבעיא. ואמרינן דאי נימא דאינו טעון, אף דרך נדבה אין שירה, משום דנפיק מינה חורבא דיאמרו דאף בבאין עם הקרבן הוי רק רשות. וכתבו התוס' דאי נימא דבעינן שירה היינו שיר של אותו יום שבו באו הנסכים, כדמוכח מהא דדחו את הראיה משירת הלווים בזמן החורבן דאי נימא דבשביל נסכים היתה, היה להם לומר שיר של יום ראשון ולא של יום רביעי.

(2) בשנה רביעית למלכות יהויקים שהיא שנה שניה לנבוכדנצר עלה עליו נבוכדנצר, והיה יהויקים עבד תחתיו שלש שנים ושלוש שנים מרד, ובשנה השלישית למורדו עלה עליו נבוכדנצר והגלה והמליך יהויכין בנו תחתיו, ולשנה השביעית למלכות יהויקים שהיא שנה שמינית לנבוכדנצר הגלה ליהויכין והגלה עמו את החרש והמסגר ויחזקאל עמהם, והמליך את צדקיהו תחתיו, ולאחר שמלך צדקיהו י"א שנים, ששלמו י"ח שנים לכיבוש יהויקים וי"ט שנים למלכות נבוכדנצר הגלה את צדקיהו והוכתה שאר העיר וחרב המקדש. ויחזקאל התנבא בראש השנה בעשור לחודש והיינו בשנת היובל שראש השנה שלה הוא יום הכיפורים, ואמר שהיה הוא ארבע עשר שנה לאשר הוכתה העיר, והיינו חוץ מאותה השנה של החורבן, דהרי אמרינן דהחורבן היה בשנה ראשונה לשמיטה, ואי נימא דארבע עשר כולל את אותה השנה, הרי לא משכחת לה שהתנבא בשנת היובל. וכן מה דאמר עשרים וחמש לגלותנו, היה הוא לבר מאותה שנת הגלות, דהרי גלה עם יהויכין שגלותו היתה י"א שנים קודם החורבן, וכשנוסיף על אלו הי"א ט"ו שנים משנת החורבן עד היובל, הרי עלו לכ"ו שנים.

ב. (1) עברו שמונה מאות וחמישים שנה מזמן כניסתן לארץ עד זמן החורבן, דהרי הכתוב אומר דבשנת ארבע מאות שמונים ליציאתן ממצרים נבנה המקדש, וכשנוריד ארבעים שנה שהיו במדבר, ועוד ארבע מאות ועשר שנים שעמד הבית, הרי שמונה מאות וחמישים, ולדעת רבנן דכל חמישים שנה הם יובל, הרי בשמונה מאות וחמישים יש י"ז יובלות. אמנם אמרינן דעל כרחך דמנין השמיטין ויובלות התחיל י"ד שנה לאחר כניסתן לארץ, והיינו לאחר כיבוש וחלוקה, דהא כתיב ביחזקאל דארבע עשר שנים אחר החורבן היה היובל. וכתבו התוס', דמכל מקום לא נהגו דיני היובל בכל שנות הבית, דהרי היו קרוב למאה שנה שהגלם סנחריב ולא היו על אדמתן. ולרבי יהודה דכל ארבעים ותשע שנים יש יובל, וכשנחלק שמונה מאות וחמישים לארבעים ותשע, הרי נמצא דיש י"ז שנים נוספות על י"ז יובלות, וכיון דידוע מן הכתובים דשנת הארבע עשר לאחר שנת החורבן היה יובל, על כרחך צריך לומר דבכל אותן שנים שהיו בגלות סנחריב לא מנו שמיטין ויובלות, ושוב התחיל המנין ל"ז שנה קודם החורבן דאז החזירן ירמיהו. נעולה לחשבון זה רק ט"ו יובלות מזמן הכניסה עד זמן החורבן.

(2) הבית הראשון חרב בשנת ארבע מאות ועשר לבנינו, והיה הוא ביום ראשון בשנה ראשונה ליובל. ולדעת רבנן דמנין היובלות הם חמישים שנה, עולה הוא בדקדוק, דהרי כשנחסר ארבע עשרה שנים מזמן נבואת יחזקאל שהיתה שנת היובל עד זמן החורבן הרי עולה שהבית חרב בשנה ראשונה לשמיטה. ולדעת רבי יהודה דהמנין הוא ארבעים ותשע שנים ליובל, הרי נתבאר דבזמן גלות סנחריב לא מנו שמיטין ויובלות, והתחיל המנין בשנת י"ח ליאשיהו דהם ל"ז שנה קודם החורבן, דאז החזירן ירמיהו, ושפיר נמצא דשנת החורבן היתה ראשונה למנין שמיטה.

(3) משמרתה של יהויריב שימשה. אמנם במקדש שני לא היתה משמרת יהויריב דהרי לא מצינו שעלו מן הגולה אלא ארבעה משמרות שהם ידעיה חרים פשחור ואימר, והתקינו שגם אם יהויריב תעלה לא תהיה ראש למשמרות אלא תעבוד עם השאר במשמרתן. ולרש"י מבואר שבאמת לא עלו. והתוס' כתבו דשייך שכן עלו.

ג. (1) הבית השני חרב בשנת ארבע מאות עשרים ואחת לבנינו. והיה הוא ביום ראשון בשבוע. ולדעת רבי יהודה דמנין השמיטין הם ארבעים ותשע שנה, שפיר יש לומר דאף הוא חרב בשנה ראשונה לשמיטה, דהרי בארבע מאות שנים יש שמונה יובלות ועוד שמונה שנים, וכשנוסיף אותן על עשרים שנה הנוספות שעמד הבית, הרי שנה אחרונה לבית היתה שנה שביעית ולאחריה שהיא שנת החורבן שנה ראשונה היתה. ולדעת רבנן דמנין השמיטין הם חמישים שנה, לכאורה לא משכחת לה דשנת החורבן היתה ראשונה למנין השמיטין אלא שנת שמיטה היתה, אם לא שנאמר דששה שנים עד שהשלימו את בנין הבית ועזרא לא קידש את הארץ לא נהגו שמיטין ויובלות, וביארו התוס' דהוא משום דאף בארץ ישראל לא היה ישוב ודלא כגלות סנחריב שנשאר מקצת העם בארץ, ולחשבון זה עולה דשנת החורבן היתה שנה ראשונה לשמיטה.

(2) כיבוש הארץ ארך שבע שנים, דהרי כלב אמר בזמן סיום הכיבוש דעתה מלאו לו שמונים וחמש שנים, והרי בזמן שילוח המרגלים היה בן ארבעים שנה, וכשנוסיף ל"ח שנים מזמן שילוח המרגלים עד זמן כניסתן לארץ, הרי הם שבעים ושמונה, וכשנחסר שבעים ושמונה מארבעים וחמש, הרי נשארו שבע שנים שהם שני הכיבוש. ואמרינן דמשבע כיבשו שבע חילקו. אי נמי, על כרחך דשבע חילקו, דאי לא נימא הכי, לא משכחת לה שנת ארבע עשר לאחר החורבן שנת היובל, ועל כרחך דרק ארבע עשר שנה מזמן כניסתן לארץ התחיל ישוב הארץ ונהג היובל.

(3) בן בג בג חידש דתמיד טעון ביקור ד' ימים דיליף "משמרת משמרת" מפסח. ורש"י הביא ב' פירושים האם ד' ימים כוללים את יום הביקור והשחיטה, או דהם מלבד יום השחיטה, דומיא דמצינו בפסח דמקחו מעשור ושחיטתו ביום י"ד. ואמרינן דמתניתין דאין לפחות מלשכת הטלאים ששה טלאים מבוקרים ד' ימים בשביל התמיד, והיינו דביום החינוך היו שם כבר ששה טלאים כדי שיהיה לשלשה ימים טלאים מבוקרים ד' ימים, ובכל יום יתנו עוד שנים בשביל הימים שיבואו. וכתב רש"י דאי נימא דבעינן ביקור ד' ימים חוץ מיום השחיטה, צריך לומר דמיעיקרא נתנו שמונה טלאים, ומה דאמרו ששה, היינו לבד אלו השניים שיעלו לחובת היום. והתנא נתן סימן, כדי שבת ושני ימים טובים של ר"ה, והיינו סימן לג' ימים. ועוד פירש רש"י דהוא סימן לביקור ד' ימים, והיינו דכיון דאין מבקרין בשבת וביום טוב, הרי צריך לבקר את אותו של אחר אלו הימים כבר מערב שבת דהם ד' ימים קודם לשחיטתו. וכתבו התוס' דהיכא דחלו שבת ושני ימים טובים של ר"ה בהדדי, יש ליתן שם שבעה טלאים, דהרי ליום ראשון בבוקר לא ימצאו עדיין טלה מבוקר.

ד. (1) אין לפחות משני חצוצות לשני כהנים. דבחצוצות אלו היה הכהנים תוקעים על שולחן החלבים. וכתבו התוס' בפירוש אחד שיש הידור מצוה להוסיף עד מאה ועשרים וכמבואר בקרא דדברי הימים. ויכול להוסיף עד עולם. ובפירוש שני כתבו, דסוגיין לא איירי מהידור מצוה, אלא ילפינן מהאי קרא דאין להוסיף יותר ממאה ועשרים משום ערבוב הקול. ובכנורות אין לפחות מתשעה ולא התברר טעמא. וצלצל יש רק אחד כמבואר בקרא, והיינו משום עירבוב הקול.

2) היו י"ב לווים משוררים כנגד י"ב הכלים שהיו, דהיינו תשעה כנורות שני נבלים וצלצל אחד. וצערי הלווים הם הלווים הקטנים המתבלים את קול הלווים הגדולים בשירתן, ונקראו כן על שם דמזערים הלוויים בהא דאינן יכולים לבסס קולם כמותן. ויש מאן דאמר דסועדי הלווים היו נקראים והיינו על שם דמסייעין להם. ולדעת רבי אליעזר היו עומדים על הריצפה ליד הדוכן באופן דראשיהם היו נתונים בין רגלי הכהנים.

3) קטן פסול להגפת דלתות וכיבוד העזרה ולשיר בכלי שיר ועל הדוכן, אלא רק לסייע הלווים בשירה מלמטה. וילפינן לה מקרא ד"ויעמוד ישוע ובניו וגו'", וביארו התוס' דילפינן לה מיתורא דקרא "בניהם ואחיהם".

4) מקרא זה נאמר לעולם הבא, כדכתיב "שיר חדש" בלשון זכר, דרק עולם הזה נקרא שירה כנקבה על שם שילדת צרות. ואמר קרא דהכנור יהיה של עשר נימין ויהיה קולו חזק כנבל.

ה. 1) המשנה נקטה האופן דאומר ערך ישראל נאה עלי וערך ישראל כעור עלי. ואמרינן או דהתנא סבר כרבי יהודה דאין ערך לגוי, או דסברה כרבי מאיר, ומאי דנקטה ישראל נאה, היינו ללמדנו דאסור לומר על גוי שהוא נאה, ואגב ישראל נאה נקטו נמי ישראל כעור דרצו לאשמועינן בחד אומה. אי נמי, משום שדה אחוזה נקט לה דמשכחת לה רק בישראל, דהא גוי אין לו אחוזה בארץ ישראל. 2) באופן דמקדיש בחולת המחוח, והיינו סביב העיר מקום מדרס הרגליים דאין הקרקע חשובה. או שם מקום הוא דאין קרקע חשובה, ובאופן שמקדיש קרקע משובחת והיינו פרדיסות סבסטי. ומסקינן, דלאו בשגדלו בה פרדיסות איירי, אלא במקום הראוי לפרדיסות. וכתבו התוס' דדין שדה אחוזה הוא מן המצוות התלויות בארץ ואינו נוהג אלא בארץ, והיינו דאמרינן דאין בגוי שדה אחוזה, דדווקא בארץ ישראל אין לו אחוזה אבל בחוץ לארץ יש לו אחוזה.

3) אי נימא דמקדיש בעין רעה מקדיש, הרי פודה את השדה עם האילנות לפי חשבון של חמישים שקל לזרע חומר שעורים. והיינו משום דרבינן מקרא דאף שדה אילן בהאי שיעורא. אמנם דעת רב הונא דפודה אילנות בשוין וקרקע לפי חמישים לזרע חומר שעורים, משום דמקדיש בעין יפה מקדיש ואמרינן דכוונתו להקדיש אילנות לבד ושדה לבד.

4) מוכר או מקדיש אילן אחד, אין לו אלא קרקע. אבל בשלש אילנות מוכר והקדיש אף את הקרקע. אמנם בעינן שיהיו מפוריין באופן הראוי, ולהבמואר בסוגיין בהקדש בעינן לכל אילן ואילן מאתיים וחמישים אמות, דהיינו "מטע עשרה לבית סאה", ובפחות או יותר לא קנה הקרקע. וכתבו התוס', דהיינו דווקא באילנות קטנים, אבל אילנות גדולים סגי בשלשה אילנות לבית סאה. ועוד כתבו התוס', דלענין מוכר שנינו דהשיעור הוא בין ח' על ח' לבין ט"ז על ט"ז, וצריך לומר דהיינו בעיגול ולא בריבוע, דלענין מכירה לא בעינן קרקע כולי האי כהקדש. ודעת רבי שמעון דאף להקדש נאמר זה השיעור.

ו. 1) ילפינן מקרא דשפיר נקראת שדה אחוזה, דהא כתיב "אשר לא משדה אחותו". ולדעת רבי יהודה ורבי שמעון דין זה נאמר אפילו ירשה לאחר שהקדישה, ומסקינן דטעמייהו משום דבקרא כתיב "אשר לא משדה אחותו" וילפינן דשדה מקנה היינו דווקא שדה שלא ראויה כלל להיות שדה אחוזה, ולא משום דאלינן בתר שעת הפדיון. ומשום הכי אין להוכיח מהבא למקדיש אילנות ואחר כך הקדיש הקרקע להחשיבה כשדה אילן כשעת הפדיון, אלא התם פודה הקרקע לפי חמישים והאילנות לפי שוויין.

2) הקדיש טרשין אין פודן לפי חשבון חמישים משום דבית זרע אמר רחמנא. ומאיך מתחלקת לכהנים ביובל, דהא בכלל שדה דאמר רחמנא הוא. וכן המוכר טרשין אינו אסור לגאלן פחות מב' שנים, דהא "שני תבואות" כתיב. אמנם יוצא ביובל, משום דסוף סוף ושב לאחותו קרינן ביה.

3) המקדיש אילנות פודן בשוין, משום דלאו בית זרע הוא. ואינו יוצא לכהנים ביובל, משום דלאו שדה הוא. אמנם המוכר אילנות אינו יכול לגאלן פחות מב' שנים דהא בכלל "תבואות" הוא. אבל אינו חוזר ביובל, משום דלאו אחוזה היא. והני מילי בסתמא, אבל אם טען דקנה אף קרקע משיפולא ועד תהומא, נאמן ושפיר חוזר ביובל, וכן נפדה לפי חשבון חמישים שקל.

4) לדעת תנא קמא שדה מקנה אינה נפדית לפי חשבון חמישים, משום דכתיב "במכסת ערכך". וכן אין מוסיף בה חומש, ולדעת רבא הוא משום דאיכא בחומש כמה כתובין הבאים כאחד ואין מלמדים. וכתבו התוס' דאף דבגמ' סברינן ללמדנו מגזירה שוה, לאו גזירה שוה גמורה היא. אי נמי הוי גזירה שוה גמורה, מכל מקום אמרינן דהרי אף במקדיש בית איכא למילף מגזירה שוה, ומהא דכתב רחמנא חומש להדיא, חזינן דלא ילפינן לה מגזירה שוה. ובברייתא תני משום דהוקש לערכין כדכתיב "מכסת ערכך" דכי היכי דבערכין אין חומש, אף בשדה מקנה אין חומש. ולדעת רבי אליעזר אף דאין מוסיף חומש, מכל מקום נפדה בחמישים שקל כשדה אחוזה, דילפינן לה בגזירה שוה ד"וחישב וחישב".

ז. 1) תשלום הבושת והפגם אינו בכלל הקנס. ורב זעירא ביאר דהוא משום דלא מסתברא דאין חילוק בין בעל פגומה לבעל שלימה, ואי נימא דהקנס כולל אף את הבושת והפגם, מה חילוק ביניהן. ונלרש"י משכחת לה בעל פגומה באופן דהראשון בא עליה שלא כדרכה, ואיהו גופיה אינו חייב קנס, אבל הבא אחריו כדרכה אף דהיא כבר פגומה חייב קנס. ולתוס' אף הראשון שבא עליה שלא כדרכה חייב קנס, ואיהו הרי בעל שלימה, והבועל אחריו כדרכה בעל פגומה. ולאביי הוא משום דכתיב "תחת אשר עינה", ומבואר דרק תחת העיניו נאמר קנס זה. ורבא ביאר דהוא משום דכתיב "האיש השוכב" דעל הנאת שכיבה נאמר האי קנס.

2) מגור דינם של דור המדבר הוכיחו דקשה עונשו של לשון הרע יותר מן העושה מעשה, דהרי עשרה נסיונות ניסו להקב"ה במדבר, ומכל מקום לא נגור דינם שלא יכנסו לארץ אלא על הלשון הרע שדיברו. והוכיחו לה מדכתיב "זה". ומעונשם של המרגלים שמתו במגיפה הוכיחו על כוחו הגדול של לשון הרע, דהרי בקרא כתיב "וימותו האנשים מוציאי דיבת הארץ רעה", ומה אלו שלא הוציאו דבה אלא על עצים ואבנים נענשו כך, המוציא דבה על חבירו לא כל שכן.

3) ניסו בכניסתן לים וביציאתן מן הים, דאמרו דהמצרים עדיין יכולים לבוא אחריהם. וכן ניסו במים במרה וברפידים. וכן ניסו בשליו מעיקרא, וכן לבסוף כשהתאוו תאוה, ונלרש"י היינו התאוו יותר מאשר היה להם. ולתוס' היינו משום דפסק השליו והתאוו פעם נוספת. וכן במן ניסו בהא דיצאו ללקוט ביום השבת, וכן בהא דהותירו ממנו עד בוקר. וכן ניסו בעגל. וכן במדבר פארן בחטא המרגלים.

4) בני ישראל עברו את הים לאורכו ויצאו מאותו צד, דאי לא תימא הכי לא יבואר אמאי כתיב בתר הכי ויחננו בני ישראל על הים, הרי עברו את הים והתרחקו הימנו ודוחק לומר דחזרו לאחריהם. וכן מוכח הכי מהא דטענו שמא מצרים עולים מצד אחר, דהרי פשיטא דלא יעשה להם נס, אלא דסברו דמצרים רודפים אחריהם על שפת הים ועוד מעט יגיעו למקומם.

ח. 1) אמרו דהמספר לשון הרע כאילו כופר בעיקר. וכן אמרו דעונו מגיע עד לשמיים. וכן אמרו דשקול עונו כשלשת העבירות החמורות של עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים. וכן אמרו דאומר הקב"ה אין אני יכולים לדור בכפיפה אחת. ואמרו דנענש בהא דנגעים באים עליו, דהא כתיב עליו "אותו אצמית" ולשון אצמית הוא מלשון צמיתות דהוא תרגום של חלוט וחלוט מצינו במצורע.

וכן אמרו דראוי לטוקלו, כדכתיב "צמתו בבור חיי וידו אבן ביי". וכן אמרו דהקב"ה אומר לשר של גיהנם אני מלמעלה ואתה מלמטה, כדכתיב "חיצו גיבור שנונים עם גחלי רתמים" דחיצו היינו המספר לשון הרע, וגיבור היינו הקב"ה, וגחלי רתמים היינו שר של גיהנם. (2) אין תקנה למספרים [היינו הפרוצים בדבר]. עיין ח"ח. כדכתיב "זכרת ה' כל שפתי חלקות". אבל יש תקנה להשמר מלשון הרע, כדכתיב "מרפא לשון עץ חיים" דהלשון היינו לשון הרע, ועץ חיים היינו התורה. ואם הוא עם הארץ תקנתו שישפיל עצמו, והיינו סיפא דקרא "וסלף בה שבר ברוח".

(3) היינו לשון הרע, וביאר רש"י דהוא לשון שלישיית בין אדם לחבירו לגלות לו סוד [והיינו מלשון שלישי]. והתוס' ביארו דהוא על שם דיש ללשון שלש חומות, אחת של עצם ואחת של בשר והיא עצמה דנמצאת בפנים. וקטיל תליתאי היינו דגורמת מריבה בין המספר לאותו שסיפרו עליו והורגים זה את זה, וסופו של המספר שיהרג גם על ידי גואלי הדם.

(4) ביארו דיש חיים ומות לאדם על ידי לשונו, דאם יעסוק בתורה הרי חיים, ואם יעסוק בדברי שטות ונבלה הרי מיתה. דאין לומר דקאי על לשון הרע, דהא כבר כתיב "חץ שחוט לשונם", דמבואר ביה דגורם להרג כחץ.

(5) לדעת רבה חשיב לשון הרע ככהאי גוונא, דהרי כוונתו לגנותו בהא דהוא עשיר ואינו נותן לאחריים (עיין מהרש"א). ולדעת אב"י, כהאי גוונא הוי גילוי מילתא בעלמא ולא לשון הרע הוא. אבל אם אמרו באופן של גנאי, כגון לא תמצא אור אלא בבית של פלוני שמבשלים בו תדיר, הוי לשון הרע. וכתבו התוס' דעל הא מילתא נאמר ההיתר לומר בפניו, והיינו דעל ידי שאומר בפניו ודאי כוונתו לשבח ולא לגנאי.

ט. (1) באפי תלתא כתב רש"י דהוא היתר לגלות דבר שסיפר הבעלים בפני שלשה, והיינו משום דחברא חברא אית ליה, ומהא דהבעלים סיפרה בפניהם הרי גילה דעתו שאינו חושש שהדברים יתגלו. וההיתר של באפי מרה, כתבו התוס' דהוא רק באופן של לשון המתפרש לשבח או לגנאי, דאם אמרו או אומר שהיה אומרו אפילו בפניו, על כרחך דכוונתו לשבח. ומרש"י לכאורה משמע דאיירי בכל גוונא [ועיין ח"ח]. ולדעת אב"י ליכא כלל להיתר דאפי מרה.

(2) אסור לברך את חבירו בפני אנשים שאינם מהוגנים, שמא יבואו ויתארחו אצלו ויכלו כל ממונו. וכן אמרו דאסור לספר בטובתו של חבירו, דמתוך טובתו יבואו לספר רעתו. ופירש רש"י דמתוך רוב טובות שמא יספר הוא או אחרים אף דברי גנות שיש עליו.

(3) לדעת רש"י במספרי לשון הרע רק המספר עצמו נענש, ועונשו בנגעים. והיינו רק אם אהני מעשיו שהתקוטטו מחמת דבריו. אבל אם לא הועילו מעשיו, אינו נענש בנגעים אלא דאם דיברו בחשאי הקטורת דנעשית בחשאי מכפרת עליו. ואם דיברו בפרהסיא, המעיל של הכהן גדול שמשמיע קול מכפר עליו. ובשופכי דמים יש עונש אף על הציבור כדכתיב "כי הדם הוא יחניף את הארץ", ואם הרג במזיד ובהתראה הרי נענש במיתה ומתכפר אף לארץ. ואם הרג בלא מזיד והתראה, אם הרוצח ידוע הרי גולה לעיר מקלט והתכפר לכולם, ואם הרוצח אינו ידוע, הכתונת דבגדי כהונה מכפרת. והתוס' כתבו דבכל העבירות רק אם יש בידם למחות נענשים, וסוגיין איירי רק לרוצח גופיה, דאם רק רצה לרוצח הרי הכתונת מכפרת, ואם אהני מעשיו טעון גלות או מיתה.

(4) מבואר בברייתא דאחד מן הדברים שנגעים באים עליהם היינו גסות הרוח. ומאידך מבואר דהמצנפת מכפרת על גסי הרוח [ועיין צאן קדשים ורש"ש]. והאבנט מכפר על הרהור הלב, לפי שהוא כנגד הלב כמבואר בתוס' בשם המדרש שהכהן היה מסבבו ב' פעמים על ליבו.

י. (1) איכא פלוגתא אי חיוב התוכחה היא עד שינווף בו או עד שיקללהו או אפילו עד שיכהו. וכולהו ילפי מתוכחת יהונתן לשאול על כעסו על דוד, דהרי מצינו בקרא דשאול נוף בו וקיללו ורצה להורגו. ונחלקו האם הכי חיובא מדינא או דיהונתן עשה עד כך משום חביבותא דדוד. ויש להוכיח רק באופן שלא ישתנו פניו מבושה. ותוכחה לשמה וענוה שלא לשמה היינו שמחד רוצה להוכיחו לשם שמים, אבל מאידך מרוב ענוה מונע עצמו מלהוכיחו, אבל ענוה זו מחמת פחד שלא ישאנו ולא לשם שמים. והתוס' כתבו דבכהאי גוונא ודאי דאין היתר לא להוכיחו, אלא איירי דעושה עצמו עניו כדי לקנות לו שם. והסיקו דענוה אפילו שלא לשמה עדיפא, משום דעל ידי שלא לשמה בא לשמה והרי אין כמעלת העוונה. והאופן של ענוה שלא לשמה המובא בסוגיין היינו בהא דרב הונא לא רצה לספר לשמואל את גנותו של רב חייא בר רב בפניו, אבל שלא בפניו סיפר. והתוס' ביארו דמה דאמר דאינו רוצה לספר משום כבודו של בית רבי היינו הענוה שלא לשמה.

(2) אמרינן בגמ' דלא ישנה האדם מן האכסניא משום הפגם של עצמו ושל אכסנייתו דיאמרו כמה קשים הם דאינן נוחים זה לזה. ואמרינן בגמ' דנחלקו מהיכא ילפינן לה, דאי נימא דילפו מדכתיב "אל המקום אשר היה אהלו בתחילה", יש ללמוד דרק מאכסניא קבועה אין לשנות. אבל אי ילפינן לה מדכתיב "וילך למסעיו", הרי אף באכסניא דאינה קבועה יש להקפיד. והיכא דהאכסניא מכהו או מפשיל כליו לבחורץ, ודאי דאינו חייב להשאיר אצלו, אבל בהכאת אשתו או בשילוח כליה הוא פלוגתא דרב ושמואל.

(3) מראיית הגמ' על חירם דאמרו דאמו משבת דן דנאמר בו "ואת אהליאב בן אחיסמך למטה דן וגו'", מבואר דאף מאומנות אבותיו מצד אמו אין לשנות.

(4) לדעת רבי אליעזר כל שארגו לו בגד ואינו מתאים למדותיו חשיב יסורין. אמנם אמרינן דהוא הדין היכא דרצו שימוגו לו כוס בחמין או בצונן ועשו ההיפך מרצונו. וכן היכא דהתהפך מלבושו וצריך לחזור ולהפכו וללבושו. וכן היכא דהכניס ידו לכיסו להוציא ג' מטבעות ועלו בידיו רק ב' שצריך להכניס ידו פעם נוספת. ועל ידי יסורין אלו ינצל ממה שאמרו דכל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין קבל עולמו בחייו, וממאי דאמרו במעברא דפורענות מזדמנת לו.

יא. (1) נאמר על יהויקים וצדקיהו, דבשניהם רצה הקב"ה להחזיר העולם לבראשית, בדורו של יהויקים משום יהויקים, וכשראה דורו נתיישרה דעתו, ובדורו של צדקיהו רצה להחזיר העולם לתוהו ובהו מחמת דורו, כיון דראה לצדקיהו נתיישרה דעתו.

(2) כתבו התוס' דאיירי באופן דהעשיר אמר ערך פלוני עלי, ואמר העני מה שאמר זה העשיר עלי, דבכהאי גוונא לרבנן אזלינן בתר הנודר, דהא כתיב "אשר תשיג יד הנודר", ואף דהמעריך גופיה אינו נידון בהשגת יד, הנודר גופיה נידון בהשגת יד. ולדעת רבי, לעולם אזלינן בתר חיובא דגברא, וכיון דהעשיר אינו יוצא ידי ערכו בהשגת יד, אף על העני מוטל ליתן כל הערך הקצוב שהעריך העשיר. ובגוונא דעני אמר ערכי עלי ואמר עשיר מה שאמר זה עלי, כולי עלמא מודו דהעשיר משלם כפי הערך הקצוב ולא כפי השגת יד. ולרבנן דאזלו בתר הנודר פשיטא דהכי הוא. ואף לרבי דאזיל בתר הגברא, מכל מקום כתבו התוס', דהרי אם העשיר גופיה היה אומר על אותו שהעריך העני ערכי עלי, הרי היה חייב בערך שלם, ושפיר אף עתה יש לחייבו בערך שלם.

(3) עשיר שאמר על מצורע עני קרבנו עלי, חייב ליתן קרבן עשיר. ולרבנן הוא משום דבעלמא נמי אזלינן בתר הנודר, והנודר אינו בפרשת "ואם דל הוא". ולרבי דאזלינן בתר חיובא דגברא, ילפינן לה מדכתיב "ואם דל הוא" למעט את הנודר. והיכא דהנודר נמי עני, אף דינו בקרבן מצורע דל, ולא אמרינן דרק על המצורע גופיה חס רחמנא, דהא איכא ריבויא דכתיב "ואין ידו משגת".

4) עני שאמר קרבן מצורע עשיר עלי, חייב ליתן כמצורע עשיר, ולרבי הוא פשיטא דלעולם אזלינן בתר חיובא דגברא. ולרבנן ילפינן לה מדכתיב "אם דל הוא" דדווקא היכא דהמצורע גופיה דל נאמר האי דינא. אבל בלאו האי קרא הוי אמינא דיש לו ליתן כמצורע עני דהוי ילפינן לה מערכין, אי נמי הוי מרבינן ליה מואין ידו משגת, וביארו התוס' דאי לאו דאשכחן בערכין האי דינא, לא הוי ילפינן לה מואין ידו משגת.

יב. 1) היה עני והתעשר נותן כפי ערך עשיר, דהא כתיב "השיגה ידו". וכן אם היה עשיר [וכתבו התוס'] לעיל דאייירי דווקא בזמן שהעריכו הכהן, ולבסוף נהיה עני, עדיין חייב כערך עשיר, דהא כתיב "השיגה יד הנודר" ללמד דאזלינן בתר הנודר [ועיין רש"ש]. ולדעת רבי יהודה כל שהיה עשיר באמצע שוב לא פקע חיובו ליתן ערך עשיר, דהא כתיב "ואם מך הוא מערכך" דבעינן שיהיה במכותו מתחילה ועד סוף.

2) במצורע לעולם הולכים בתר תחילת טהרתו והבאת קרבנותיו, דהא כתיב ביה "אשר לא תשיג ידו בטהרתו", ולרבי אליעזר היינו בומן הבאת הציפורים לצורך הזאה קודם התגלחת, דבהא הרי מתחלת טהרתו. ולדעת רבי יהודה רק כשיביא את האשם דבאשם הרי הותר להכנס למקדש, ולדעת רבי שמעון היינו קרבן חטאתו דהרי כתיב בקרא לעיל מיניה "לכפר". ואף רבי יהודה מודה דהכא לא דרשינן "ואם דל הוא" עד שיהיה בדלותו מתחילה ועד סוף, דהרי מבואר בקרא דאזלינן בתר שעת טהרתו וכמו שהתבאר. ומאי דכתיב "הוא" אתי למעט נודר עשיר ומצורע עני או מצורע עשיר ונודר עני מקרבן עני.

3) ילפינן להא דצריך לייחד עדין כשרוצה להשביען לחייבן בקרבן שבועת העדות, דליכא למימר דאתי לומר עד שיהיה בכשרותו מתחילה ועד סוף, דהא כתיב "או ראה אם לא יגיד" ללמד דאזלינן בתר שעת הראיה וההגדה.

יג. 1) לדעת רש"י, כל שאביו לא מת אפילו שהוא גוסס ורוב גוססים למיתה, אכתי נחשב עני בין לענין ערכין ובין לענין מצורע. והתוס' הביאו בשם רש"י, דבערכין דתלוי בדעת הכהן לא יערכינו עתה אלא ימתין שימות. אבל בקרבנות כל שבשעה שתלוי בה אם יש לו דין דמצורע עשיר או מצורע עני היה אביו גוסס, לא מהני מה דעתה מת ודין מצורע עני עליו.

2) אי נימא דישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, הרי חשיב כיש לו עתה ממון והרי הוא עשיר. ואם אינה לשכירות אלא לבסוף, לא חשיב דיש לו עתה ממון משום השכירות, אמנם יש לדון משום הספינה גופיה, דלמאן דאמר מסדרין בערכין ומניחים לו כלי אומנותו, אף הכא חשיב כאין לו ופטור. אבל אם אין מניחים לו כלי אומנותו, וכן לענין מצורע דאין מסדרין, שפיר יש להחשיבו כעשיר.

3) בערכין אזלינן בתר שעת הערך, וילפינן לה מדכתיב "כערך כן יקום". אבל בדמים אזלינן בתר שעת הנתינה, ולרש"י הוא מסברא משום דמי יודע כמה היה שוה בשעת הנדר. והתוס' כתבו דאי משום הא לא איריא, דמהיכי תיתי לחוש שהיה שוה יותר או פחות, ואם יש טעם לומר שהיה שוה יותר, מהיכי תיתי להפסיד להקדש את שווי. ומשום הכי ביארו דוודאי שום קרא יש בו. והאומר דמי מרגלית עלי, אין שמין אותה אלא כמקומה אף שבמקום עשירים יתנו עליה יותר, והיינו משום דהוקשו דמים לערכין, ובערכין הא כתיב "והיה ערכך ביום ההוא" דאין להקדש אלא שעתו ומקומו.

4) שנת ששים וודאי נמנית כלמטה, דהא כתיב להדיא "מבין ששים שנה ומעלה". וילפינן גזירה שוה שנה שנה ללמד דאף בן עשרים ובן חמש הוי כלמטה, והוא הדין לענין בן חודש. ומסקינן בגמ' דאף לרבי דאמר בעלמא דעד ועד בכלל, הכא לא יהני, דאי נימא דכוונת התורה דשנת החמש הרי היא כלמטה, אמאי הדרא תורה למיכתב מן חמש עד עשרים, הא סגי למיכתב ועד עשרים.

יד. 1) כוונת התורה כולל יום ראשון וכולל יום השביעי. ולתנא קמא הוא משום דכתיב קרא אחרינא "בארבע עשר יום בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחודש בערב". ולרבי הוא משום דבכל התורה אמרינן עד ועד בכלל.

2) כתב רש"י דאינו כולל את הראש משום דבין השערות לא נראה הנגע, וכן אינו כולל את הרגליים משום דבין האצבעות אינו נראה. והתוס' הוכיחו מהסוגיא בזבחים דהרגליים שפיר בכלל "לכל מראה עיני הכהן", ומה דאמרינן בסוגיין דאין ראשו ורגלו בכלל, היינו בכלל כל גופו. ועיין בשיטה מקובצת.

3) כבש בן שנתו היינו שנה שלו מיום ליום ומשעה לשעה, דהא כתיב "כבש בן שנתו". וכתבו התוס' דלכאורה יש ללמדו מסברא, דאי נימא דאזלינן בתר שנת עולם, לא מצינו כבש בן שנתו לראש השנה, דהא מה שנוולד אתמול כבר חשיב בן שנה, ומה שנוולד היום הא מחוסר זמן הוא. והסיקו התוס' דמהאי סברא איכא למילף רק לימים, והאי קרא ללמד דאף שעות בכלל, דבעינן דווקא משעה לשעה.

4) שנים לערכין נמי נמדדים לפי שנתו ולא לפי שנת עולם, וכתבו התוס' דילפינן לה מבן חודש, דכי היכי דבן חודש היינו חודש דידיה דלא שייך למנותו לחודשי העולם, הוא הדין בן חמש עשרים וששים דכתיב ביה, לשנתו מנינן.

5) מפרשת ערכין מבואר דהאשה שוה טפי דהרי יורדת מערכה רק בשליש, ואילו האיש יורד מערכו טפי משליש, ואמרינן דהוא משום דאמרי אנשי "סבא בביתא פחתא בביתא סבתא בביתא סמא בביתא", והיינו דהאיש הזקן הוא רק למשא על בני ביתו, אבל האשה הזקנה הרי ראויה לטרוח ולעשות מלאכה אף בזקנותה.